

ULUSLARARASI
İSLAM MEDENİYETİNDE ZAMAN SEMPOZYUMU
08-11 EKİM 2015 / KONYA

INTERNATIONAL
SYMPOSIUM ON TIME IN ISLAMIC CIVILIZATION
08-11 OCTOBER 2015 / KONYA

I. CİLT/VOLUME

Editör / Editor in Chief:
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR

Editör Yardımcıları / Assistant Editors:
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL
Yrd. Doç. Dr. Berrin OKKA





ISBN: 978-605-4886-22-7 (1.c)
Takım: 978-605-4886-21-0 (Tk)

Matbaa

Bilir Matbaacılık Kağıt Ürünleri ve Kırtasiye Malzemeleri San. Tic. Ltd. Şti.
İhlamurkuyu Mah. Alemdağ Cad. Yeri İstanbul Çarşısı B Blok No. 21-22
Ümraniye – İstanbul Tel. 0216 611 60 01 pbx
Sertifika No: 30766

Baskı

İstanbul-2016

Organizasyon

Bilir Turizm ve Danışmanlık A.Ş.
Orhan Veli Kanık Cad. Şehit Murat Akgül Sok. No:2 Kat:1 Kavacık/Beykoz-İstanbul
www.bilirgroup.com | 0 216 537 11 00

Batı Medeniyetinin Zaman Algısının İslam Medeniyetinde Uygulanabilirliği Problemi: Gündelik Zaman ve Devirler Meselesi

Mustafa DEMİRCİ*

Özet

Her medeniyetin kendine özgü bir tarihsel serüveninin olduğu gerçeğinden hareketle; kendine ait bir zaman algısının ortaya konulmasının zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Bu da biri gündelik hayat, diğeri ise tarihsel zaman olmak üzere iki alanda kendini göstermektedir. Batılılaşmaya bağlı olarak İslam medeniyetinin geliştirdiği gündelik zaman ve tarihi algının değişmesini Malik b. Nebi, Ahmet Haşim ve A. Hamdi Tanpınar üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Devamında da şimdiye kadar yaşadığı tarihî tecrübeyi sistemli bir şekilde yansıtmak sağlıklı bir zaman algısının ortaya konmamasının, bu medeniyetin anlaşılması için hayati bir önemi olduğunu vurgulamayı ve bu eksikliğin giderilmesi için, İslam medeniyetinin devirlerine ilişkin şimdiye kadar yapılmış tasnifleri karşılaştırarak yeni bir taslak sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Medeniyet-zaman-dönemlendirme-gündelik hayat

Medeniyetler ortaya çıkarken Ontolojik tanımlamanın temelini teşkil eden “Varlık-Bilgi ve Değer” idrakiyle uyumlu bir zaman idraki ve bu zaman idrakine bağlı farklı bir zaman ve tarih algısı inşa etmişlerdir. Bu idrak her bir medeniyetin üzerine oturduğu felsefi temellerinden beslendiğinden, tarih bilincinin ve epistemolojik dayanağının temelini oluşturur. Bundan dolayı tarih boyu bütün medeniyetler mutlaka güçlü bir “ben idraki” oluştururken, varlık-bilgi-değer alanlarında özgün bir tanımlamaya gitmişlerdir. (Davutoğlu, 2007: 408.) Bunun içinde üç farklı zaman tanımlaması yapmışlardır: varlığın başlangıcı ile ilgili tanımlamayı yaparken “felsefi zaman” ya da “ontolojik zaman”, değer/ahlak alanını inşa ederken “gündelik zaman”, bilgi ve bilinç alanını inşa ederken de “tarihi zaman” ya da “Medeniyet zamanı” konularında farklılıklarını ortaya koyar. (Fabian (1999: 44-47; Ayrıca bkz. Çelik (2010: 15 vd.)) Böylece kendini kosmozda, dünyanlık zamanda ve gündelik zamanda tanımlayarak “ben idrakini” inşa etmişlerdir.

“Fiziki ya da Varlığın Zamanı”: Varlığı evrenin kökeni ve sonu, ekoloji, evrim, değişim ve toplumsal olayları ölçmek için kullanılan bu zaman, aslında dinlerin ve felsefede metafiziğin konusu olduğundan, filozofun ve felsefenin konusudur.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, mustdemirci@hotmail.com

“Gündelik ya da Tecrübi Zaman” ile gündelik hayatını nasıl kullanacağını kendi inanç ve felsefi değerlerine göre taksim eder ve kullanır. İnsanlar arası ilişkilerin, toplumsal olayların, sosyal yapıların ve gündelik hayatın zamanıdır. Bu zaman ise sosyologu ve tarihinin konusu olan zamandır.

“Tarihi ya da Kurumsal Zaman; Dünya üzerindeki uzun süreli yapıların ömürleri ile ilgilenir. Daha çok çağlar ve devirlerin belirlenimi için kullanılır. Bütün insanlık tarihinin merkezine kendini koyarak ve ona göre yorumlayarak kendi tarihi varoluşuna özel bir anlam katmaya çalışır. Bu zaman medeniyetin ve tarihçinin ilgilendiği zamandır. Bunun için de varlık-bilgi-değer parametreleri üzerinde bir zaman tasnifi yaparak o zaman şeması etrafında tarihi yorumladığı oranda bir “benlik idrakine” sahip olabilir.

Bu zaman tasnifleri arasında ise Medeniyetlerin tanımladığı bu üç tür zaman türlerinden ilki, medeniyetin “varlık” tasavvurunu; ikincisi, medeniyetin “bilgi” tasavvurunu; üçüncüsü ise “değer/ ahlak” tasavvurunu oluşturur. Bundan dolayı her medeniyet kurulurken felsefenin en temel problemleri olan “varlık, bilgi ve değer” alanı ile ilgili bilinç ve bilgi ihtiyacını karşılamak için bu tanımlamaları mutlaka yapar. Bun sebpten dolayı bütün dinlerin ve medeniyetlerin eski çağlardan beri kendilerine göre bir varlık felsefesi, zamanı algılama biçimleri, geçmiş tasavvurları ve bir tarih taksimleri hep olagelmıştır.

Her medeniyet doğarken kendine göre ahenkli bir gündelik hayat kurar. Bu zaman türü kültürün en temel yapısal unsurlarından biri olduğundan; o kültür ve medeniyet evreninde yaşayan insanların kendi konumlarını, zamanı gündelik hayatlarında kullanılışları, anlamlandırılması, kimliklerini tanımlaması ve geliştirdiği kategorileri; en temelde o medeniyetlerin geliştirdiği değerlerin pratik bir yansımasıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, zamanını şaşırılmış bir cemiyyetin eleştirisidir. Romanın kahramanları da zaman ile ilgilidir: Ahmet Zamanı, Halit Ayarçı, Tanpınar’ın zamana yaklaşımı, esas olarak medeniyet krizinden kaynaklanır. Yaşanan medeniyet krizinin ardından yarattığı boşluk, parçalanmış bir zamanı gösterir.

Saatler ve zaman meselesi, Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanının ele aldığı problemlerden biridir. Romanda saatlerle iç içe olan bir hayat özellikle vurgulanır. Romandaki Mübarek adı verilen ayaklı duvar saati “ne ayar, ne ıslah ve tamir kabul eden” hâliyle “başını almış giden, insanlardan tecerrüt hâlinde yaşayan zaman anlatır”. *Tanpınar’ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde, her medeniyetin bir zaman mekân idrakine sahip olduğundan hareketle, saat sembolinde bir medeniyet resmi ve tasavvuru ortaya koymaktadır. Buna da “iç alem medeniyeti” demektedir. Bunu izah sadedinde “Saatin kendisi mekân, yeryüzü zaman, ayarı ise insandır.” der. Bu şekilde bir medeniyetin belli bir zaman ve mekân idrakine sahip olduğunun derinden farkına varan Tanpınar, saat sembolü üzerinden bir medeniyet tasavvuru ortaya koymaya çalışmaktadır (Bayram, 2010: 62; Tanpınar, 1996: 24).

Saat bir vasıta, mühim bir âlettir. Terakkî saatin tekâmülüyle başlar. İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı. Tabiattan koptu. Müstakil bir zamanı saymağa başladı. Fakat bu kadarı kâfi değil. Saat zamandır, bunu düşünmemiz lâzım”

Hayatımız zaman üzerine kuruludur... Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterileri Müslümanlardır. Onlar içinde de en dindar olanlardır. *Beş vakit namaz, oruç, sahur, seher, her türlü ibadet saati idi. Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi...*"

Osmanlıda adım başına muvakkithaneler vardı; Saat sesi onlar için şadırvan sesleri gibi hem iç âleme, büyük ve ebedi inançların sesiydi. Onun kendine mahsus, hayatın her iki bu-
dunda genişleyen hassaları vardı. Bir tarafta bu günümüzü ve vakitlerimizi tayin eder, di-
ğer taraftan da peşinde koştuğumuz ebedi saadeti, onun arızasız yollarını size açardı..."

Tanpınar bu sorunun çözüm yolu olarak toplumsal yaşamın her alanında sürekliliğin tekrar sağlanmasını görür, fakat bu o kadar kolay değildir. Tanpınar, sürekliliğin kırılması durumunu en açık biçimde, "Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan" adlı denemesinde ortaya koyar: "Bizi sadece yaptığımız işlerden değil, onların hız aldıkları prensiplerden de şüphe ettiren, mühim ve hayati meselelerimiz yerine bir şaka denebilecek kadar hafif şeylerle uğraştıran yahut bu mühim ve hayati meselelerin mahiyetini değiştirip bir şaka haline getiren bu buhranın sebebi, bir medeniyetten öbürüne geçmemizin getirdiği ikiliktir.(...) Bu ikilik, evvela umumi hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibarıyla ikiye ayırmış, nihayet amelîyesini derinleştirerek ve değiştirerek ferd olarak da içimize yerleşmiştir. ", Ahmet Hamdi Tanpınar, "Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan", Yaşadığım Gibi, s. 24.)

Eskinin, hemen yanibaşımızda, bazan bir mazlum, bazan kaybedilmiş bir cennet, ruh bütünlüğümüzü saklayan bir hazine gibi durması, en ufak sarsıntıda serab parıltılarıyla önümüzde açılması, bizi kendisine çağırması, bunu yapmadığı zamanlarda da, hayatımızdan bizi şüphe ettirmesidir. Tereddüt ve bir nevi vicdan azabı... (Bize akseden çehresiyle yanlış yapma korkusu)

Bunlar şüphesiz başlangıç noktalarıdır. Ve her başlangıç noktası gibi yüzlerce kılığa girerek hayatımıza tesir ediyor, nesiller boyunca bir türlü insanı ve cemiyetimizi gerektiği gibi düzenlememize engel oluyorlar. Bir neslin halledeceği davaları nesilden nesile havale eden, en basit meseleleri bir türlü atlanamayan eşikler halinde getiren, kendi hareketlerimizin neticelerini bize o kadar yabana kılık altında gösteren, hülâsa bize öz bir hayat yerine, sırasına göre on, on beş, yirmi yıl, bazen daha fazla süren tecrübe devreleri yaşatan hep bu medeniyet değişimidir.

Yahya Kemal'in kullandığı "imtidad" kavramıyla Bergson'un süre kavramı arasında yapılan ilişki vardır. *Geçmişin hiç kaybolmadan şimdiyle birleşmesi ve geleceği oluşturması biçiminde tanımlanan, akılla değil, sezgiyle anlaşılan gerçek zamandır süre.* "Yahya Kemal'e göre, insanlar zamanı bir vehme uyarak geçmiş, şimdi ve gelecek diye üçe bölmüşlerdir. Hakikatte bunların üçü de yoktur, yürüyen bir şey vardır, imtidad vardır. 'Bu imtidad hattının ortasında, hal içinde yaşıyoruz; gelecek kısmını göremiyoruz. Geçmiş olan kısmını ise tarihçilerin bize naklettikleri gibi biliyoruz yahut o kısmın bize kalmış eserlerini görüyoruz. Milli varlığımızdan yalnız geçmiş olan devirler muhayyilemizde bir yekûn halinde duruyor." (Ayvazoğlu: 1995, s. 102).

Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati"

Zaman tasavvurundaki değişimin, Türk-İslam toplumunun hayatındaki değişimleri nasıl etkilediğini en iyi anlatan metinlerin başında, şüphesiz Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati" adlı kısa ve özlü makalesi gelir. Haşim (1337/1921) bu yazısında şunları söyler: *İstanbul'u*

yenileştiren ve yerlisini şaşkırtan istilâların en gizlisi ve en tesirlisi yabancı saatlerin hayatımıza girişi oldu. "Saat'ten kastımız, zamanı ölçen alet değil, fakat bizzat zamandır. Eskiden kendimize göre yaşadığımız, düşüncümüz, giyinişimiz ve kendimize göre, dinden, ırktan ve ananeden hayat alan bir zevkimiz olduğu gibi, bu üslub-ı hayata göre de "saat'lerimiz ve "gün"lerimiz vardı. Müslüman gününün başlangıcını şafağın parıltıları ve nihayetini akşamın ziyaları tayin ederdi" ... Ziyada başlayıp ziyada biten, on iki saatlik, kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı. Müslümanın mesut olduğu günler, işte bu günlerdi; şerefli günlerin vakayini bu saatlerle ölçtüler.... Zevâli saatin âdât ve muamelâtımızda kabulü ve ezanı saatin geri safa düşüp camilere, türbelere ve muvakkithanelere bırakılmış metrûk bir "eski saat" haline gelişi, hayatı tarz-ı rüyetimiz üzerinde vahîm bir tesiri hâiz olmamış değildir. Giden saatler babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düşman şehirlerine girdiği saatlerdi. Bunlar, hayatı etrafımızda serbest bırakan geniş lâkayt dostlardı. Gelen yabancılar ise hayatımızı bozup onu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanınmaz bir hale getirdiler. Yeni "ölçü" bir zelzele gibi, zaman manzaralarını etrafımızda zır ü zeber ederek, eski "gün"ün bütün sedlerini harap etti geceyi gündüze katarak saadeti az, meşakatti çok, uzun, bulanık renkte bir yeni "gün" vücuda getirdi... Yeni saat, müslüman akşamının mahzun ve muşşa dakikasını dağıttığı gibi, yirmi dört saatlik yabancı "gün"ün getirdiği maişet şekli de bizi fecr âleminde mehcûr bıraktı. Bu zavallılar için fecrin parıltıları, yeniden boyuna geçirilecek olan hayat ipinin kanlı ilmiğini aydımlatan bir ziyadır. Halbuki fecir saati, Müslüman için rüyasız bir uykunun nihayeti ve yıkanma, ibadet, neşe ve ümidin başlangıcıdır... Eski "saat"le beraber akşam da, fecir de bitti. Birçoklarımız için fecir, artık gecedir ve birçoklarımızı güneş, yeni ve acayip bir uykunun ateşlerinden, eller kilitli, ağız çarpılmış, bacaklar bozuk çarşafırlara dolaşmış, kıvrırırken buluyor. Artık geç uyanıyoruz... Şimdi Müslüman evindeki saat, başka bir âlemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor. Çölde yolunu şaşkıranlar gibi biz şimdi zaman içinde kaybolmuş kimseleriz..."

Medeniyet-zaman ilişkisi konusunda Malik b. Nebi, medeniyetin "toprak, insan ve zaman" konusundaki oluşturduğu değerler üzerinde kurulabileceğini iddia eder. Her Medeniyet toprak, insan ve zaman konusunda oluşturduğu ana bilinç ve değerler üzerinde kurulur. Gündelik zamanın verimli kullanımı ve tarihsel sürecin doğru anlaşılması konularını dert edinir. "Zaman ırmağını tarlamıza çevirmeliyiz. Hayat ve tarih zaman ve evkat tarafından belirlenmiştir. Onu değerlendiremeyen toplumlar geri kalmıştır. Bunu telafi edecek bir "mesai cetveline" ihtiyaç vardır. Bin Nebi, Müslüman dünyanın medeni bakımdan ger kalmışlığını da zaman üzerinden anlatır ve bu minvalde şunları söyler: "Gün her yerde 24 saat; lakin medeni memleketlerde erken başlayan zaman ile bu 24 saat paraya, bilgiye dönüşürken, bizim memleketlerimizde bir hiçtir. "Yarım saat günlük fazla mesai, Müslümanların ruhuna, zamanın ne olduğunu, kıymetini nakşedecektir. Böylece faydasız akan zaman nehri, ruhların, bileklerin hasadına dönüşecektir ki bu da medeniyet demektir. Çöl verimli topraklara, cehalet bilgelige, fakirlik zenginliğe ancak böyle dönüşür"

Ona göre Medeniyet bilincinin oluşmasında zaman temel konulardan birdir. Medeniyet bilincinin zamanla ilgisi konusu ile ilgili de şöyle der: "Medeniyetlerin başlangıç/hareket noktası, ya bir olan Allah'ın vahyi ile ya da bir mitolojinin çıkışı temel alınmıştır. İslam, Hristiyanlık,

hatta Budizm ve Brahmanizm gibi dinler, medeniyetlerinin başlangıcı olarak, bütün fertlerinin eğilimlerine ve tercihlerine kadar nüfuz eden ve onlara muayyen bir mana kazandıran dinî bir düşünceden hareket etmişlerdir. Benzer şekilde İslam'ın tarihi de ilk vahiy ile başlar. Çünkü bu olay, dünyanın kaderini altüst edecek gelişmelerin ve yeni bir medeniyetin başlangıcı olmuştur. Daha önce Arabistan yarımadasına sıkışıp kalmış olan ve sadece 24 saati olan bu halk, vahyin inişinden itibaren tarih sahnesine çıkmıştır. Geçen on dört asır boyunca dünya üzerindeki tarih oyununun en aktif oyuncusu olmuştur” (Malik bin Nebi, 1992: 47-48).

Tarih boyu her medeniyet; mutlaka varlığın kökenini, insanlık tarihi içindeki yerini, yeni bir anlam dünyası içinde yorumlar. Kendini bir şekilde insanlık serüveninin merkezine yerleştirerek tarihi de kendi etrafında kurmaya çalışır. Sanki bütün insanlık tarihi onun etrafında cereyan edermişcesine ve gelecekte de onun ekseninde gelişecekmiş intibai verilerek kurgulanır (Davutoğlu, 2007: 411-412). Buradan hareketle Malik b. Nebi, yaşadığımız çağda İslam milletlerinin en temel sorunlarından birinin, yaşadığı bir olayın tarihinin hangi noktasında meydana geldiğini doğru tayin etme meselesi olduğuna dikkat çeker. Çünkü her tarihî olay, kendi tarihî safhasına uygun geliştiğinde, herhangi bir olayın tarihinin hangi safhasında meydana geldiğini, o devre uygun fikir, hareket ve duyguyu tespit etmektir; yoksa başkasının yaşadığı tarihi temel almak değildir. Bugün İslam medeniyeti kendi zamanının hangi noktasında olduğunu tespit problemi yaşamaktadır. Problem, 2013'ün olaylarını mı yaşıyoruz, yoksa 1434'ün problemlerini mi yaşıyoruz meselesidir. Bugün İslam; maddi, manevi ve içtimai şartlar içinde bilfiil ve bilkuvve tarihin 1434 yılındadır, 2013 değil. Bu konu, medeniyet oluşturmada temel bir meseledir.” Bin Nebi bu babı kapatırken şu veciz ve anlamlı ifadelerle kapatır: “*Tarih ve zaman konusunda yapılacak her intihal, bir intihardır, bir cinayettir” (Malik bin Nebi, 1992: 41-42).*

Ancak Yukarıda bahsettiğimiz hem gündelik zaman, hem de tecrübi/tarihsel zaman kullanımını Batıdan “intihal ederek İslam dünyası yirminci yüzyılda bu intiharı yapmış görünüyor. Özellikle Batılı tarihçilerin tarih incelemelerinde kolaylık olsun diye geliştirdikleri, bugün Türk-İslam dünyası dâhil, dünyanın pek çok yerinde kullanılan “Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ, Yakın Çağ ve Modern Çağ” kategorileri, aslında bütünüyle Yahudi-Hıristiyan Aydınlanma felsefesine dayalı olarak Avrupa tarihi incelemelerinden yola çıkılarak üretilmiştir ve sadece Avrupa'ya ilişkin konuların düşünülmesine elverişlidir. Bunun başka bir düzenekte gelişen ve farklı bir tecrübeye sahip medeniyetlerin tarihlerinde kullanılmasının, birçok sakıncası bulunmaktadır. Özellikle de İslam medeniyeti gibi Batı medeniyeti ile tarihi asimetrik gelişmiş bir medeniyetin incelemelerinde batılı kavram, kategori ve tasniflerin kullanılması, temelli yanılmalara yol açacaktır.

(i) XVIII. yüzyılın sonundan bugüne değin yapılan arkeolojik ve jeolojik araştırmalar ve prehistorik dönemlere ilişkin bilgilerin genişlemesi, öncelikle insanlığın en eski zamanlarının sınıflandırılması konusunda bir dizi sorunun yanı sıra, çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Çünkü bu kategoriler, farklı bir düzenekte, farklı bir ritimle, farklı baskı ve motivasyonlarla ilerleyen başka bir tarihin değerlendirilmesinde kullanılması ne kadar doğrudur? Mesela, M.S. 476 yılında Batı Roma'nın yıkılması, Eski Çağ ile Orta Çağın ayrım noktası olarak kabul edilir. Bu ayrım; Çin, Hint ve Batı dışı dünyayı ne kadar

derinden etkilemiştir? Onlar için ne kadar kullanışlıdır? Bilakis bu olay, onları hiç etkilememiştir bile.

(ii) Avrupa tarihinin birtakım olayları, bütün insanlık tarihi için ölçü olarak kullanılması yaygın bir âdet hâlini almıştır. Fakat Avrupa uygarlığından türetilen kategorilerin, farklı tarihsel çizgide ilerleyen ve farklı etkileşimlere maruz kalmış başka medeniyetlerin tarihlerinin değerlendirilmesinde kullanılması, her zaman tehlikeli, ekseriyetle ikircikli, çoğu zaman da yanıltıcı bir iştir. Spengler'in haklı olarak vurguladığı gibi, bu plan, manasız ve yavan bir plandır. Bu plan, tarihin alanını sınırlandırdığı gibi, onu gülünç bir duruma da sokmuştur. Avrupa'da merkezleşmiş birkaç yüz yıllık tarihi, birçok bin yılı kapsayan eski tarihe karşı çıkarmak ve hâlâ incelenmemiş bütün Helenizm öncesi tarihleri bir bütüne sokmak gülünç değil midir? Örneğin "Orta Çağ", Avrupa için, İslam dünyası için ya da Çin ve Hint uygarlıkları için aynı şeyi mi ifade eder? Ya da Orta Çağ denilen tarihî devir, bütün uygarlıklarda aynı tarihlerde mi başlayıp bitmektedir (Lewis, 1996: 126-127)

(iii) Bu sorular bile, Avrupa ya da Germen-Roma uygarlığının evrensel insan uygarlığıyla özdeş olduğu yolundaki yanlış varsayımlara ve önermelere dayanmaktadır. Avrupalı tarihçiler, bu taksimi yaparken Avrupa'nın Eski Yunan'dan beri kesintisiz ve doğrusal bir ilerleme içinde geliştiği, diğer uygarlıkların ise tam aksine statik ve değişime direngen bir yapıda kaldığı kuramına dayalı olarak bu taksimi yapmaktadırlar. Dolayısıyla bu taksime bağlı kalınarak Doğulu uygarlıklarına bakıldığı zaman, zorunlu olarak onların geri ve ilerleyememiş, tarihî aşamaların daha ilk devirlerinde kalmış oldukları görünür (Sorokin, 1997: 74). İslam tarihi ve medeniyetini, Hz. Peygamber'den günümüze kadar önemsiz değişiklikler dışında tek bir birim ve değişmez bir ünite olarak ele alan anlayış, yukarıda işaret ettiğimiz "statik Doğu" varsayımına dayalı Avrupalı bir ön yargıdır. Müslüman tarihçilerin de şimdiye değin muhtelif sebeplerle İslam tarihini hanedanlara bağlı tek düze bir tarih olarak anlamaları, bu yaklaşımla örtüşen ironik bir durumdur.

(iv) Mantıksal bakımda da tarihsel olgular bakımından da Avrupalılar tarafından kullanılan dönemlendirmeye tabi olmak, bir insanın kendi doğum tarihini, gençliğini ya da evliliğini temel alarak bütün insanların hayatını tanımlaya kalkışmak kadar saçma bir girişimdir. İnsanlık tarihi, Avrupa'daki gelişmelere indirgenemeyecek kadar büyüktür. Avrupa'nın tarihinde kırılmalara yol açan olayların, Çin, Hint, İslam dünyası ve dünyanın geri kalan toplumlarının tarihinde aynı şekilde herhangi bir köklü değişime neden olduğunu gösteren işaretler yoktur. Kaldı ki Avrupalı tarihçiler arasında bile Orta Çağın ne zaman başladığı ve ne zaman sona erdiğine dair bir ittifak yoktur. Garp'ta "Orta Çağ" XIII. ve XIV. yüzyıllarda yavaş yavaş silinmeye yüz tutarken Şark'ta, Osmanlı, Babür, Safevî ve Altınordu gibi imparatorluklar; Çin'de Ming hanedanı, tarihlerinin en parlak zirvelerinden birini yaşıyorlardı (Ülgener, 1991: 23-24). Aynı şekilde Avrupalı tarihçiler, Amerikan'ın keşfi ya da İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesini, Orta Çağ ile Yeni Çağ arasındaki ayırımı nirengi noktası olarak görür. Bu olay, Batı Rönesans'ının başlamasında bir milat teşkil ederken dünyanın diğer yerleri için ise bu olaya bağlı bir gelişme görülmemiş, belki Osmanlı tarihi ile sınırlı, anlamlı bir dönem olarak kalmıştır. En iyimser yorumla bile bu olayların

Doğu'daki etkileri, çok daha sonraki tarihlerde ortaya çıkmıştır (Sorokin, 1997: 75). Dolayısıyla bu tarihler, doğrudan doğruya ilişki içinde olduğu dünyanın dışında uygulanamaz, uygulanması da anlamsızdır.

(v) Oryantalistler tarafından oluşturulan imajlar ile Avrupa tarihine duyulan cazibe karşısına bir alternatif konulmadıkça bu imajların insanların kafasında sürekli bir kökleşme tehlikesi taşıması muhakkaktır (Darling, 2006: 181). Bu da zihinsel konforumuzda bir bozulma ve geçmiş algımızda bir şaşkınlışmayı beraberinde getirir. Çünkü Avrupalıların yaptığı bu tasnifler, temelde Aydınlanma felsefesi ve Hıristiyan ilahiyatı ile ilgili bazı tarih tezlerine dayandığından geneli itibarıyla arkasındaki zihniyeti yansıtır. Bu bakımdan bu tasniflere yansıyan diğer tarihlerin görüntüsü, kırık-dökük bir mercekten yansıyan karmaşık ışıklara benzer. Avrupa merkezli tarih tasniflerine bağlı kalarak İslam tarihini anlamaya çalışmak, âdeta "beynimize giydirdiğimiz deli gömleğinden" farksızdır. (Genç (2006: 331, 337).

Sonuç

Her medeniyet kendine göre bir zamanı kullanış, anlamlandırma ve tasnif biçimine sahiptir. Medeniyetlerin zaman konusuna yükledikleri anlamlar, aynı zamanda o medeniyetin özünün dışı yansımasıdır. Zamanın kullanımı konusundaki sapmalar ve krizler, her zaman derin toplumsal sarsıntılara ve bilinç kaymalarına sebep olmaktadır. Buradan hareketle İslam dünyasının Batı medeniyeti tesiri altına girmeye başlamasına paralel olarak hemen her sektörde olduğu gibi gerek gündelik zamanda, gerekse tarihi zaman algısında köklü değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Müslüman toplumların yaşadığı problemlerden biri zaman konusu ile ilgili de sözünü ettiğimiz krizlerdir.

XX. yüzyıl boyunca İslam dünyasının değişik bölgelerinde bu konu ile ilgili kaleme alınan eserler ve makaleler, Müslümanların zamanın ayarını kaybettikleri ve buna bağlı olarak bir zihinsel kriz yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu sorun hem gündelik hayatın tanziminde, hem de tarih ve kimlik algısında karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için geleneksel zaman tecrübesi ile modern çağların şartlarını dikkate alarak yeni bir mesai sisteminin uygulanması aciliyet kesbetmektedir. Ayrıca tarih algısını düzeltmek içinde Avrupa merkezci olarak geliştirilmiş olan dönemlendirme, kavramsallaştırma ve tanımlamaların yerine İslam medeniyetini kendi morfolojik gelişimine bağlı olarak yeniden dönemlendirmek, kategorilerini belirlemek, tanımlamak gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, statik, geri kalmış, tarihte hiçbir başarı gösterememiş arkaik bir medeniyetin mensupları olarak, ezilmişlik duygusu içinde yaşarız.

KAYNAKÇA

- Ayvazoğlu, Beşir (1995), *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Bayram, F. (2010). "Spengler ve Tanpınar'da İnsan ve Zaman Tasavvuru". (Ed: Saim Erdem), *İslam ve Klasik* içinde (s. 57-67). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Çelik, Celalettin. (2010). *Sosyal zaman ve din*. Konya: Çizgi yayınları.
- Davutoğlu, A. (2007). Küreselleşme ve Medeniyetler arası etkileşim bağlamında ortak değerler. *Anayasa Yargısı*, 24, 405-414.
- Fabian, J. (1999). *Zaman ve Öteki* (çev. S. Budak). Ankara: Bilim ve Sanat yayınları.
- Genç, M. (2006). "Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği; Osmanlı Tarihinde Periyotlama Meselesi", M. Armağan (Ed.), *Osmanlı geriledi mi* içinde. İstanbul: Etkileşim yayınları.

- Haşim, Ahmet. (1337/1921). Müslüman Saati. *Dergâh*, c. 1, nr. 3, 16 Mayıs 1337/1921.
- Hodgson, M. G. S. (1993). *İslam'ın serüveni, I-III* (çev. Komisyon). İstanbul: İz yayınları 1991.
- Hodgson, M. G. S. (2004). *Dünya tarihini yeniden düşünmek* (çev. A. Kanlıdere). İstanbul: Yöneliş yayınları.
- Lewis, B. (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler* (çev. B. S. Şener). İstanbul: İmge Yayınları.
- Malik bin Nebi. (1992). *Cezayir'de İslam'ın yeniden uyanışı* (çev. E. Göze). İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- Sorokin, P. (1997). *Bir bunalım çağında toplum felsefeleri* (çev. M. Tunçay). İstanbul: Göçebe yayınları.
- Spengler, O. (1997). *Batının çöküşü* (çev. N. Sengelli, 2. baskı). İstanbul: Dergah Yayınları
- Tanpınar, A. H. (2008). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergah yayınları
- Tanpınar, A. H. (T. y). "Medeniyet değiştirmesi ve iç insan." Haz: Birol Emil, *Yaşadığım gibi* Dergah yayınevi. (s. 24-26).
- Togan, Z. V. (1985). *Tarihte usûl* (4. baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ülgener, S. F. (1991). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası* (3. baskı). İstanbul: Der yayınları.